

МІФОЛОГЕМА ДИТИНИ В ДРАМІ М. КУЛІША “МАКЛЕНА ГРАСА”

Драма “Маклена Граса” Миколи Куліша досить вивчена в українському літературознавстві [1; 3; 4; 7; 9; 10 та ін.], проте мотив дитини, який є надзвичайно важливим для розуміння концепції твору, практично не був предметом окремого дослідження. Це зумовлює актуальність нашої студії. Мета статті полягає в тому, щоби прослідкувати особливості реалізації мотиву дитини на прикладі драми М. Куліша “Маклена Граса”.

Ю. Шерех у статті “Шоста симфонія Миколи Куліша” першим відзначив, що мотив розчавленого дитинства в “Маклені Грасі” є одним із головних [8, 335]. На думку Н. Кузякіної, “образ Маклени найпривабливіший, найліричніший серед образів підлітків, створених в попередніх п’єсах М. Куліша” [7, 178]. Концептуальна значущість цього образу, як наголосила В. Агеєва, полягає в тому, що, на відміну від “Патетичної сонати”, де герої-бунтарі “вірили у свою силу, мали надію на перемогу, робили трагічні помилки й гинули, усвідомлюючи свою правоту, в останній – найпохмурішій – Кулішевій п’єсі (цілковито суголосній безпросвітному часові, коли вона писалася, – 1932–1933 рр.) проти потворного й несправедливого світу бунтує лише безпомічна й наївна дитина, нездатна будь-що змінити, навіть до кінця проаналізувати й зрозуміти” [1, 56].

Аналізована п’єса унікальна у письменницькій спадщині М. Куліша, зважаючи на той факт, що головною героїнею твору є тринадцятирічна дівчина-підліток. (Слід відзначити, що в драматичному етюді “Легенда про Леніна”, написаному 1927 року, головним персонажем також є дитина, хлопчик Джан. Спільним для обох творів постає звернення автора до теми дитячої віри в соціалізм, з властивою їй абсолютизацією, універсалізацією цього вчення як єдиноздатного змінити світ на засадах справедливості та гармонії. Таким чином, обидва починають сприймати ідею насилля в ім’я “загального добра” як норму.) Образ дитини, центральний у художньому світі драми, потенційно асоціюється з недосвідченістю, нестриманістю, непостійністю, але водночас символізує чистоту, щирість, невинність, відкритість до нового [12, 304]. Проте семантику образу дитини М. Куліш доповнює мотивом сирітства: вже в I дії дізнаємося, що Маклена – напівсирота (її мати померла при народженні другої дитини, сестри Христини).

Дослідники обраної нами для аналізу п’єси неодноразово відзначали трагічність образу головної героїні, властиві їй наївність та ідеалізоване сприйняття соціалістичних ідей [1, 56]; зауважували також дублювання Макленою долі персонажа Ігнація Падура, Музиканта, який, маючи колись світову славу, нині жебракує. Ігнацій, повіривши в те, що можна вбивати за світовий гуманізм і “велику Польщу”, опиняється після війни нікому

непотрібним. Обидва персонажі – Падур та Маклена – в молодому віці стали заручниками своїх переконань: якщо для Ігнатія це була ідея польського месіанізму, то для Маклени – віра у визвольну роль соціалістичного вчення. Суттєвою відмінністю їхніх світів є те, що Музиканта показано як людину, котра розчарувалася у своїх переконаннях і розуміє ефемерність, минуцність будь-якої політичної ілюзії. Натомість героїня через свій юний вік ще не здатна адекватно оцінити суть нового вчення.

Образ Маклени, на нашу думку, за своєю мрійливістю, наївною вірою в революцію, потягом до правди, свободи можна зіставити з Малахієм Стаканчиком, персонажем із трагікомедії “Народний Малахій”. Цікава деталь, але родина Грасів, як і Стаканчиків, також мешкає у квартирі № 37. Цифра “сім” на позначення локусу проживання персонажів є надзвичайно улюбленою письменником (Міщанська вулиця, 37 у “Народному Малахаєві”, -ська вулиця, 27 в комедії “Мина Мазало” та Пролетарська вулиця, 97 у “Вічному бунті”). Характерно, що дівчина й Малахій залишають свій простір (помешкання), який не є їм співпричетним, обидва персонажі фанатично прагнуть до своєї мети й мають на руках кров (смерть Любуні, убивство Зброжека), вони безапеляційно вірять у нову ідеологію (“Маклена. Я коли вийду вночі за канави в поле і подивлюся в той бік (*жест на схід*), вдивлюсь отак, то бачу – далеко-далеко, отам, вже сяє соціалізм” [8, 304]). Можливо, авторська алюзія вводить “мотив 37” як знак-попередження для тих читачів, які знали сюжет трагікомедії “Народний Малахій”. Стаканчик, вирушивши з Міщанської вулиці (будинку-клітки), звільнився від ідеалів культурного російського міфу, проте став заручником власної фанатичної ідеї “голубої далі”, на шляху до якої не можуть існувати ніякі перешкоди. Таке прочитання образу Малахія дозволяє аналізувати цей твір у ряді тих, де наявний ніцшеанський мотив надлюдина (В. Винниченко, М. Хвильовий, М. Ірчан, І. Микитенко та ін.). Прикметно, що перші критики драми “Маклена Граса” у вчинкові Маклени також вбачили нетиповість і навіть відлуння проповіді індивідуалістського терору, мовляв, “...не через вбивство <...> приходять <...> тисячі товаришів Маклени до табору комуніста Окрая” [3, 33; 6; 11].

Мотив сирітства надзвичайно важливий для розкриття образу Маклени. Автор використовує досить класичну схему при трактуванні цієї міфологеми: сирота від початку нещасна. За слушним твердженням Ю. Доманського, мотив сирітства в літературі розробляється переважно на прикладі жіночих образів [5, 46]. Хоча автор таке спостереження висловлює стосовно російської літератури, його цілком можна віднести й до українських текстів (наприклад, “Сама, зовсім сама” Б. Грінченка). У драмі показано ще одну молоду героїню – доньку заможного маклера Зброжека. При зображенні жіночих образів драматург використовує прийом контрасту, наголошуючи на бідності, злиденному існуванні Маклени, чий дні минають у пошуках їжі на канаві, та заможності, безтурботності Анелі, яка під час голоду може собі дозволити вибирати для своєї собаки “...до кошечка все найсмачніше” [8, 276]. Уже при першій появі Маклени у I дії ми дізнаємося про складне матеріальне становище її родини, Зброжек дорікає їй за голосну розмову; Анеля, очікуючи на побачення та

мріючи про одруження з паном Зарембським, власником будинку та фабрики, пропонує дівчині стати її покоївкою, а на додаток і кошик із недоїдками. Згодом Маклена дізнається від батька про остаточне закриття фабрики, і зрештою їх погрожують виселити з підвалу, якщо родина у триденний строк не сплатить боргу. Вона вирішує заробити гроші, продавши своє тіло. Драматург використовує при зображенні цієї сцени прийом негативного паралелізму, що пов'язує між собою стан психічної розгубленості дівчини, її емоційної нестійкості й мотиви дощу й вітру, вуличної темряви, осіннього холоду. Мотив дощу, як і в інших творах драматурга, уводить до тексту тему “катастрофи”, яка має незабаром статися. Відчай від неможливості допомогти батькові, підсилений невдалою спробою проституції, призвели до рішення Маклени погодитися на вбивство маклера Зброжека.

Нещасливе сирітство тотожне самотності, воно означає відсутність материнського тепла. Недарма у творі лунають мотиви осіннього холоду, зими як символічної смерті природи, сну, що немов огортає персонажів. Від голоду й холоду постійно спить молодша сестра героїні Христина, мотиви вітру, дощу та темряви переважно співвідносяться з Макленою та Зброжеком. У символічній картині персонажів драми виникають образи зрубаного та засохлого дерева. Дівчина немов “дублює” долю молодого Музиканта й на рівні символічного осягнення світу (образи алеї, зорі), але єдина відмінність у її “ландшафті душі” – зрубані дерева: “Тут торік росли величезні дерева. Бачите той клен? Пан Зброжек зрубав” [8, 321] (аналогічний мотив наявний у п'єсі А. Чехова “Три сестри”). Образ зрубаного паном Зброжеком клена асоціюється з долею дівчини, яку маклер у своєму бажанні розбагатіти знищує. Символ висохлого дерева-“кризи” неодноразово з'являється в репліках Зброжека [8, 269, 310], що в його світі означало неможливість піднятися на висоти бажаного матеріального благополуччя. Отже, архетип світового дерева виступає варіантом гори, що з'єднує соціальний “верх” і “низ” (“соціальне дно”).

Важливу роль у розкритті мотиву дитини відіграє пісня з казки “Івасик-Телесик”, яку наспівувала Маклені її мати. Уперше слова з цієї пісні лунають у І дії: “Гуси, гуси, гусенята! / Візьміть мене на крилята / Та й понесіть мене... <...> Та й понесіть мене туди, / Туди, куди я думаю...” [8, 265], що актуалізують мотив свободи, бажання героїні опинитися якимось чарівним чином за муром. Іншими словами, вона прагне змінити свій фізичний простір існування на по-справжньому співпричетний їй (“...якби я зараз була сама, коли б Христинка була трошки більша, а батько не хворів, я б зараз же майнула через цей мур і пішла б у революціонери!” [8, 303]). Кожного разу, наспівуючи слова пісні, Маклена робила знаковий жест на схід. У її уяві топос Сходу – це не стільки конкретна країна, скільки чарівний світ правди й справедливості: “В Советах не розказують, а вже будують казки” [8, 265]. Отже, у свідомості головної героїні відбувається ототожнення казковості, ілюзії з радянською міфологією. Удруге дитячу пісню наспівує Маклена “...в темряві під дощем”, очікуючи на прихід Зброжека й вагаючись щодо рішення вбивства маклера. Тільки тепер останні слова пісні звучать вже по-іншому, актуалізуючи мотиви неволі: “Понесіть мене в тюрму, / У віконце за ґратами...” [8, 318]. Незважаючи

на це, оптимістична настроєність є визначальною в характері героїні. В уявній розмові з комуністом Окраєм під дощем і в цілковитій темряві вона пояснює свій вибір бажанням вийти з підвалу за мур у життя, а не на цвинтар. Це робить “мур” простором переживання, який асоціюється в неї з вибором – між голодною смертю її родини й смертю маклера. У світі дівчини відбувається підміна понять, і Маклена починає грати за правилами маклерової “драматургії”, вважаючи, що її свобода можлива лише за рахунок чийогось життя. М. Куліш тут немов вступає в діалог із тезою Ф. Достоевського, що навіть щастя всього людства не варте “дитячої сльозинки”, поставивши своє контрзапитання: чого вартий соціум, здатний перетворити дитину на вбивцю?

Контрарною до цієї сцени постає наступна, в якій заявлені мотиви набувають інверсійного звучання. Образ вогненноперих, казкових гусей, на яких, мов на порятунок, очікує героїня, раптом трансформується, як відзначив Ю. Шерех, в метафору людства, для котрого “...вже нема і Бога, а є тільки чорт” [8, 336]. Тому не випадково на початку цієї сцени з’являються семи, пов’язані зі станом сп’яніння (наприклад, горілка, витверезів, Бордо, п’яні собаки, гуси). Спокушене ілюзією, людство переживає захват від нових перспектив, але раптом приходять похмілля-розчарування й особа насправді виявляється оголеною та беззахисною перед жорстокою дійсністю, викинутою на смітник життя, наприклад, як Музикант. Проте якщо Ігнацій розуміє безперспективність прагнення людини змінити соціальний устрій на краще за допомогою насилля, то Маклена ще по-дитячому наївно вірить у це.

На нашу думку, мотив французького вина на початку сцени з’являється не випадково, оскільки Франція в текстах української літератури радянського періоду нерідко асоціюється з революційним міфом [2, 449–450]. Драматург конотує образ революції мотивом сп’яніння, п’яних веселощів, станом, коли людина нездатна адекватно оцінити ситуацію й може переоцінити свої можливості. Вино сприяє появі відчуттів псевдосвободи, ейфорії та псевдомогутності, які зі станом витверезіння зникають. Гірке розчарування в ідеалах молодості переживає Ігнацій, Маклена ж лише “причащається” нездійсненою соціалістичною ілюзією-вином, відчуває свою прилученість до нової сили, якої “...усі пани бояться...” [8, 303]. Мотив французького з комічного на початку цієї сцени змінюється на “наївно-сентиментальний”: у фіналі сцени Музикант наспівує серенаду, яку чув у дитинстві від матері: “...Радісна ластівка / Нам пророкує гарні дні, / Співаймо ж, як вона, / Співаймо, діти, завжди!” [8, 321–322, 828]. Персонаж раптом остаточно усвідомлює неможливість досягнути внутрішньої гармонії, властивої для дитячої душі, розуміє трагізм свого існування, його безперспективність. Словам дитячої пісні не дано реалізуватися, і в дійсності панує темрява й холод. Мріючи про казкове чудо у власному житті, героїня в такий спосіб прагне відмежуватися від страшної реальності, в якій панує бідність і голод.

Світ дитинства постає в художній картині драми дисгармонійним, деформованим під тиском соціальних факторів. За менше ніж добу Маклена проживає ціле життя: голод, загроза виселення, спроби заробити гроші милостинею й проституцією, згода на вбивство – усе це вона усвідомлює як

етапи власного дорослішання: “Я вже не маленька! За одну цю ніч я виросла так, що в мене все тіло болить, серце, думки, – так росла” [8, 318]. Прагнення маклера перед смертю обдурити дівчину з грішми, поставити під сумнів її моральну дорослість (недарма він двічі перепитував про її вік) виявилось для персонажа фатальним: “Я вже виросла! Виросла! Дивіться! Ось вам ваші гроші!” [8, 325]. Після скоєного нею злочину, нарешті, припиняється дощ, і “з-за муру, де пролізла Маклена, десь далеко сходило сонце” [8, 325].

Таким чином, заявлені на початку твору мотиви сну й зими актуалізуються в опозиції смерть-воскресіння. Для Маклени сходить (а отже, воскресає) сонце, романтична приязнь підлітка до Музиканта дають надію на можливе подолання персонажем його особистої кризи, проте смерть забирає із собою Зброжека, який в контексті п'єси асоціюється зі злом. На перший погляд, архетипна опозиція “добро–зло” розв'язується традиційно – перемогою добра, але така перемога викуплена кров'ю людини й злочином дитини. Тому світ дорослих тотожний антисвіту, приреченого на самознищення, про що пророкує музикант: “...минули і революції, і соціалізм, і комунізм. Земля стара й холодна. І лиса. Ані билиночки на ній. Сонце – як місяць, а місяць – як півсковорідки. <...> сидить останній музикант і грає на дуду” [8, 305]. Психіка дитини показана вже зміненою під впливом політичного міфу. Вона [дитина] для кожного суспільства є гарантом його прогресу, прообразом майбутнього, тому такі риси, як відсутність гармонії у внутрішньому світі дівчини, нетерпимість, сформовані в Маклени дією її оточення, свідчать про абсурдність дійсності, кризу культури, причину якої певна частина соціуму вбачала лише в соціальних факторах. Мотив сирітства, підтекстово представлений в аналізованих двох сценах, пов'язує їх: обидва персонажі співають пісні, відомі їм саме з вуст матері, на чому акцентується в тексті. Сирітство стає характеристикою не тільки Ігнація та Маклени, воно набуває ознак онтологічного, перегукуючись із мотивами самотності, беззахисності, надзвичайно важливих у художньому світі драматургії М. Куліша. Беззахисними, самотніми виявляються зрештою всі дійові особи п'єси. Драматург невипадково наголошує на таких рисах світу дорослих, як властиві йому розчарування й відсутність надії, втома від життя. Не розчаровується поки що тільки Маклена в оманливому сяянні соціалізму.

Отже, мотив дитини, актуалізований у драмі на прикладі Маклени, є надзвичайно багатограним. У цій статті ми висвітлили лише один аспект його реалізації, пов'язаний безпосередньо із семою сирітства, яке у п'єсі набуває ознак онтологічності. Передчасне входження Маклени у світ дорослих виявилось для героїні фатальним. Світ дитинства постає деформованим, абсурдним, а отже, є знаком-попередженням катастрофічності й непевності існування соціуму. Перспективним є подальше вивчення мотивної структури драми, символіки кодів як важливих аспектів цілісного аналізу художнього твору.

Література

1. Агеєва В. Екзистенційні мотиви у драматургії Миколи Куліша / Віра Агеєва // Наук. зап. Нац. ун-ту “Києво-Могилянська академія”. – 1998. – Т. 4 :

Філологія. – С. 52–59.

2. Безхутрий Ю. М. Хвильовий : проблеми інтерпретації / Ю. Б. Безхутрий ; Худож.-оформлювач Б. П. Бублик. – Х. : Фоліо, 2003. – 495 с.
3. Борщаговский А. На ложном пути. О театре “Березиль” и “Маклене Грасе” М. Кулиша / А. Борщаговский // Театр и драматургия. – 1933. – № 9. – С. 32–36.
4. Голобородько Я. Ю. Художньо-естетична цивілізація Миколи Куліша : [монографія] / Я. Ю. Голобородько. – Херсон : Херсон. держ. пед. ін-т, 1997. – 314 с.
5. Доманский Ю. В. Смыслообразующая роль архетипических значений в литературном тексте : [пособие по спецкурсу] / Ю.В. Доманский. – [2-е изд., испр. и доп.] – Тверь : Твер. гос. ун-т, 2001. – 94 с. (Литературный текст : проблемы и методы исследования; Приложение).
6. Євгенєв М. Маски “Маклени Граса”. (Розмова після прем’єри) / М. Євгенєв // Вісті. – 1933. – 29 верес.
7. Кузякіна Н. Б. П’єси Миколи Куліша. Літературна і сценічна історія / Н. Б. Кузякіна. – К. : Рад. письменник, 1970. – 454 с.
8. Куліш М. Г. Твори : В 2 т. / Микола Куліш – К. : Дніпро, 1990–Т. 2 : П’єси, статті, виступи, документи, листи, спогади / [упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та комент. Л. С. Танюка]. – 1990. – 878 с.
9. Лисенко І. “Маклена Граса” Миколи Куліша : до питання деміфологізації базових радянських міфів / Інна Лисенко // Гуманітарний вісник ДВЗН “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” : Науково-теоретичний збірник. – Тернопіль, 2006. – С. 398–404.
10. Плахтій Т. Християнська символіка драм М. Куліша / Т. Плахтій // Плахтій Т. Поетика драм М. Куліша : традиції та новаторство. Цикл статей // <http://www.vesna.org.ua/txt/plahtt/ukc.html>.
11. Пульсон А. Маклена Граса / А. Пульсон // Комсомолец України. – 1933. – 29 верес.
12. Тресиддер Д. Словарь символов / Д. Тресиддер ; пер. с англ. С. Палько. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.

Аннотация

В статье осуществлена попытка проследить реализацию мотива ребёнка в драме Н. Кулиша “Маклена Граса”. Отмечено, что в пьесе актуализирована мифологема ребёнок-сирота, представленная преимущественно на примере образа главной героини произведения Маклены. Драматург обращается к семе “сирота изначально несчастен”, чья семантика является чрезвычайно важной при анализе композиции и способствует передаче контрастности изображаемого образа-мира драмы. Рассмотрен мотив стены, реализуемый в пьесе и как пространство переживания героини, ассоциирующееся для неё с выбором – между голодной смертью её семьи и смертью маклера.

Анотація

У статті здійснено спробу прослідкувати реалізацію мотиву дитини в драмі М. Куліша “Маклена Граса”. Відзначено, що у п’єсі актуалізовано міфологему дитини-сироти, презентовану переважно на прикладі головної

героїні твору Маклени. Драматург звертається до семи “нешаслива сирота”, семантика якої є надзвичайно важливою при аналізі композиції й сприяє показу контрастності зображуваного образу-світу драми. Розглянуто мотив муру, що реалізується в п’єсі і як простір переживання героїні, який асоціюється для неї з вибором – між голодною смертю її родини й смертю маклера.

Summary

In the article there had place an attempt to watch the child’s realization of the motive in the drama “Maklena Grasa” by M. Kulish. It’s marked that it has been actual the mythologems of an orphan, presented on an example of the main character of the novel composition Maklena. The drama writer appears to the theme of an unhappy orphan, that is very important at the analysis and shows the contrast represented drama in the world. It’s been seen the wall’s motive that has been realized in the play as space of experiencing the heroine which associated for her with a choice between hungry death of her family and makler death.

Ключевые слова: мотив, художественное пространство, художественный мир.

Ключові слова: мотив, художній простір, художній світ.

Key words: motif, artistic space, artistic world.